УДК 911.3

О. Любіцева, д-р геогр. наук

КРАЇНОЗНАВСТВО: НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розкрито роль географічного країнознавства на різних етапах розвитку наукового пізнання. Показано трансформацію країнознавства відповідно до зміни завдань, які має вирішувати географія.

The role of regional geography is exposed on different stages of development of scientific knowledge. The transformation of regional geography is shown in accordance with changes of tasks which have to be determined by geography.

Постановка проблеми полягає в тому, щоб відстежити спадкоємність географічного знання, зокрема, у розвиткові країнознавства. **Аналіз останніх досліджень** з країнознавства засвідчує новий виток його розвитку, пов'язаний з інформатизацією суспільства, доступністю різноманітної інформації. Країнознавчі дослідження традиційно розвиваються в системі географічних наук в напрямку розробки політико-географічної, геополітичної та геоекономічної проблематики (роботи Б.П. Яценка, В.К. Кіптенко), в прикладних дослідженнях з міжнародних відносин переважно як історичне країнознавство (В.К. Крижанівський та ін.).

Мета даної статті полягає в тому, щоб розкрити роль географічного країнознавства на кожному з етапів розви-

[4] Складено автором за [7, 22].

© Любіцева О., 2011

тку наукового знання як синтезуючого наукового напрямку і, водночас, показати його трансформацію відповідно до зміни завдань, які має вирішувати географія.

Виклад основного матеріалу. Сучасні країнознавці [2; 5] витоки країнознавства пов'язують з іменем Б.Вареніуса (Варенія) і його ґрунтовною працею "Загальна географія" ("Geographia Generalis", 1650 р.), в якій він обґрунтував географію як окрему науку "землеопису", яка синтезує людські знання про природу і життєдіяльність людини в ній із завданням досліджувати "земні, небесні та людські властивості" на основі встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними, використовуючи порівняльний та історико-географічний аналіз. Такий підхід відповідав тодішнім науковим поглядам на сутність наукового знання і ставив географію в ряд провідних наук часів епохи Відродження. До того ж людство на той час розширювало свій "життєвий простір", відкриваючи та обживаючи нові землі, і знання про цей простір, його властивості, описові характеристики окремих країн та територій були затребувані суспільством. У XVII-XVIII ст. творчий підхід, запропонований Б.Вареніусом з метою пізнання і формування "картини світу", поступово змінився накопиченням окремих відомостей про країни та території, часто мало пов'язані між собою. Навести лад в цій розмаїтості відомостей і фактів спробували німецькі філософи Гердер і Тоблер, поклавши в основу країнознавчих досліджень просторово-часовий підхід і визначивши географію (в її країнознавчій іпостасі як місце дії) та історію як базові науки, не знання яких робить людину "кротом, що живе під землею" [3, с.31]. Визначаючи географію як "науку про Землю в усіх її твореннях, властивостях і відношеннях" [там же], послідовники Гердера та швейцарської школи Песталоцці вивчали і описували країни у їхніх природних межах (розчленування земної поверхні на фізико-географічні країни) на протиставу політичному поділу на держави і саме в цьому вбачали завдання країнознавства. До слова, такий підхід розуміння сутності країнознавства як комплексної дисципліни, яка синтезує знання з взаємодії природи і людини в межах фізико-географічних країн, протримався в географії до 20-х років XX ст. і підтримувався такими видатними науковцями як Д.Анучин, О.Воєйков, Д.Менделєєв, П.П. Семенов-Тян-Шанський, В.П.Семенов-Тян-Шанський та іншими.

Подальша еволюція країнознавства пов'язана з іменами німецьких географів К.Риттера та Ф.Ратцеля, (XIX ст.), які, розвиваючи антропогеографію, засвідчували тісний зв'язок між розвитком людини, її розселенням, культурою і характером природного середовища, в якому цей розвиток відбувається. Учень К.Риттера П.П.Семенов-Тян-Шанський у 1856 р. визначив географію як природничу групу наук, предметом якої є "опис як постійних, незгладних сторіччями рис, створених самою природою, так і перемінних, згладних, створених рукою людини" [3, с.33]. Саме приблизно в цей час, з середини XIX ст., в Європі і на теренах тодішньої Російської імперії активізувались наукові експедиції країнознавчого спрямування, що ставили за мету збір фактичних матеріалів, комплексний опис, які характеризували певні території, надаючи синтез природничої і суспільно-географічної інформації. В Європі з'явилися праці Е.Реклю "Нова всесвітня географія" та "Земля і люди", які справили значний вплив на географічну освіту та поширення географічних знань. Книги цих популярних серій, країнознавчі за змістом, були перекладені багатьма мовами і видані в багатьох країнах. Ці праці, їх змістовна спрямованість збуджували не тільки цікавість, а й надавали знання про природу, населення та культуру інших країн, спонукали до подальших досліджень. Країнознавство та країнознавча література, жанр країнознавчого опису набували популярності. У цій традиції написані зараз вже класичні праці Л.І.Мєчнікова "Цивілізація та великі історичні річки", С.П.Крашеніннікова "Опис землі Камчатки", К.І. Арсеньєва "Статистичні нариси Росії", багатотомне видання, здійснене П.П.Семеновим-Тян-Шанським "Росія. Повний опис нашої вітчизни", популярне, гарно ілюстроване видання "Мальовнича Росія".

Поступово країнознавство з географічної синтетичної науки, яка вивчає виділені на основі встановлених об'єктивних ознак, принципів та критеріїв природні (географічні) ареали: країни та райони, перетворилась на науковий напрямок з комплексного вивчення і надання інформації про країни-держави і політико- та економіко-географічна інформація стала превалюючою. На сьогодні ця тенденція закріплена не тільки статусом країнознавства як синтезу знань "про країни", що виконує інформаційні, освітянські, культурно-просвітницькі, науково-дослідницькі, практичні функції в сучасному інформаційному суспільстві, а й віднесенням її до наук, що входять до системи знань з міжнародних відносин. Відповідно розвивається лінгвістичне, історичне, військове країнознавство, започатковане туристичне країнознавство, що свідчить про зростання інтересу до країнознавчих досліджень, їх конструктивне спрямування. Звідси країнознавство розглядається як "сукупність міжгалузевих наукових досліджень, що займаються комплексним вивченням країн і регіонів", об'єктом якого є "країни як основні елементи будови світосистеми, що розвиваються в певному просторі і часі, а також їхні частини (райони) та регіональні угруповання" [5, с.10]. І в цій системі країнознавчих наук провідним залишається географічне країнознавство, яке спирається на теоретико-методологічну і фактологічну базу, накопичену географією за сторіччя розвитку.

Широкі функції, потреби опрацювання значного, різнохарактерного матеріалу, що складає основу країнознавчих досліджень, спричинили їхню багатовекторність. Інформаційно-довідкова, культурно-просвітницька функції викликали до життя популярне країнознавство, яке вирішувало питання систематизації матеріалів про країни, регіони та райони. Емпіричний рівень такого узагальнення в країнознавстві спричинив розвиток дуже поширеного напрямку популяризації країнознавчих досліджень – інформаційного країнознавства (за В.П. Максаковським, 1998). Інший напрямок країнознавства, власне наукове, спирається на науковий географічний синтез, теоретико-методологічний та методичний апарат географічної науки на кожному етапі її розвитку, тобто певним чином відбиває стан географічних досліджень. Комплексність країнознавства підсилюється фізико-географічним, суспільно-географічним, етнокультурним, історико-географічним, політико-географічним та іншими напрямками країнознавчих досліджень. В інформаційному суспільстві, де циркулює різноманітна і порівняно доступна інформація, поширені найрізноманітніші засоби та способи передачі такої інформації, обсяги інформації зростають в геометричній прогресії, функції країнознавства змінюються, але незмінною залишається його роль синтезатора найрізноманітнішого знання про країну, регіон, формування, на основі комплексного підходу, "образу країни", тобто інформаційні, просвітницькі функції країнознавства, його роль у формуванні світосприйняття, можливо, зростають ще більше.

Об'єктивні процеси розвитку науково-технічного прогресу, докорінно змінюючи характер праці та умови життя, обумовили бурхливе зростання туризму, в якому зосередилось одвічне прагнення людини до пізнання світу.

А звідси – специфічні потреби в країнознавчій інформації, яка має задовольняти: 1) потреби туриста – індивіда, який шукає інформацію про туристичні ресурси і принади певної території з метою задоволення своїх рекреаційних потреб; 2) потреби виробника туристичного продукту – суб'єкта ринку туристичних послуг, діяльність якого спрямована на створення і реалізацію відповідного попиту туристичного продукту. Саме зазначене формує туристичне країнознавство, теоретико-методологічною базою якого є географічне країнознавство.

Спираючись на аналіз проф.. М.С.Мироненка [2] щодо пануючих концепцій країнознавства, ми виділили: 1) *проблемне країнознавство*, де ключовим є дослідження проблем спільних для всіх країн, характерних для країн певного типу, індивідуальних; 2) *глокалізаційне країнознавство* або поєднання країнознавства з вирішенням глобальних проблем людства, тобто дослідження специфічних проявів глобальних проблем на конкретних територіях; 3) *економіко-географічне країнознавство*, що базується на ідеї територіальної структури господарства країни, яка й є предметом дослідження; 4) *еколого-етнографічне країнознавство*, яке ґрунтується на вченні про географічне середовище, яке формується внаслідок коеволюційного розвитку людського суспільства і природи і проявляється у повторних впливах на людство вже попередньо зміненого ним природного середовища; 5) *конструктивне країнознавство*, спрямоване на "географічне країнооблаштування", що ґрунтується на конструюванні оптимального середовища існування на основі виявлення єдиної територіальної макроструктури країни; 6) *культурно-образне або гуманістичне країнознавство,* спрямоване на формування "образа місця" і його чуттєве сприйняття через певним чином представлену інформацію, де головне місце відводиться методу, за допомогою якого створений автором образ може бути донесений і переданий, а відповідно й сприйнятий.

Спираючись на теоретико-методологічний апарат країнознавства, домінуючі принципи та концепції, можна визначити *туристичне країнознавство* як напрямок країнознавчих досліджень, спрямований на організацію синтетичної країнознавчої інформації відповідно до потреб розвитку рекреаційно-туристичної діяльності [4, с 8].

Основним *завданням туристичного країнознавства має стати створення "образу місцевості"* задля пробудження інтересу до неї, бажання особисто побачити відтворене в країнознавчому дослідженні. При цьому країнознавчо-туристична інформація не має бути довідником з цікавих фактів, а мати в першу чергу аналітико-синтезуючий характер. Основними методологічними принципами є хорологічний, генетичний та гуманістичний, тобто відтворення просторово-часових процесів взаємозв'язку та взаєморозвитку людського суспільства та природного середовища, відображеного в пам'ятках природи, культурних ландшафтах, здобутках людської культури на певній території протягом тривалого історичного часу.

Відповідність рекреаційно-туристичним потребам виводить на перший план в туристичному країнознавстві **метод** синтезу, організації та представлення інформації. Ґрунтуючись на гуманістичному спрямуванні туристичного країнознавства можна запропонувати як один з базових методів – метод культурно-образного представлення інформації, тобто її організації таким чином, щоб у читача з'явилось відчуття особистої присутності. Такий метод організації країнознавчої інформації є системою добору, організації, композиції та представлення матеріалу задля створення неповторного "образу місця", формування "аромату території", як зазначав свого часу Відаль де ла Блаш. Тобто основним у туристичному країнознавстві є мистецтво географічного опису. Метод культурно-образного відтворення інформації передбачає особистісний, творчий підхід автора, результат його застосування залежить від загальної та географічної культури автора, його творчої манери, що робить метод суб'єктивно-художнім, а результати спрямовує на розкриття природної та культурної своєрідності країни або її частини. При цьому, при всій довільності та вибірковості, авторському підході до викладу матеріалу, спрямованому на розкриття цього "образу", спільними залишаються критерії інформативності, істинності, які спираються на географічний метод розкриття сутності об'єкту: територіальність, комплексність, конкретність і глобальність [1].

В інформаційному суспільстві функції туристичного країнознавства мають поєднувати популяризаторські, просвітницькі та конструктивно-дослідницькі, спрямовані на розкриття специфічних рис туризму в даній країні відповідно до природних, культурних, соціально-економічних її особливостей, його ролі в економіці та суспільному житті, місця країни на міжнародному ринку туристичних послуг. Воно має за мету, надаючи знання, збуджувати інтерес до певної місцевості (регіону, країни), відтворюючі її неповторні, унікальні риси, передавати сприйняття доступними художніми образами і водночас ґрунтуватися на чіткому економічному аналізі діяльності індустрії туризму як складової господарського комплексу країни, визначати її шанси та ризики відповідно до умов внутрішнього та міжнародного ринку. Тому суб'єктивно-образне представлення інформації, такий своєрідний "країнознавчий імпресіонізм" має бути поєднаний з об'єктивним підходом, який спирається на факти та цифри або підходами економіко-статистичного аналізу та картографічні методи.

Пошук оригінальної форми і художньо-образний виклад матеріалу в туристичному країнознавстві не відміняють певної схеми розкриття сутності об'єкту дослідження – країни, району. Можна виділити декілька пунктів, які обов'язково мають бути розкриті: 1) загальні відомості – місцеположення, кордони та кількісні параметри; 2) умови розвитку туризму – економічні, соціальні, політичні, інфраструктурні, кон'юнктури світового туристичного ринку; 3) природа краю, її характерні риси; 4) історія та культура, регіональні особливості; 5) пам'ятки природи, історії та культури як туристичні об'єкти; 6) розвиток туризму в країні та її місце в світовому (регіональному) туристичному процесі; 7) території туристичної спеціалізації – дестинації (основні туристичні центри, курорти, мережі туристичних маршрутів); 8) типовий (масовий) та унікальний туристичний продукт країни; 9) проблеми розвитку туризму та проблеми, пов'язані з розвитком туризму [4, с.10].

Висновок. Країнознавство є географічною синтезуючою наукою, яка розвивалась як теоретична і прикладна, спрямована як на розвиток наукового знання, так і на практику суспільного розвитку, що й обумовлює його структуру на кожному з етапів становлення. Трансформуючись, країнознавство певним чином втратило свою природну основу й набуло більш прикладних рис для вирішення суспільно-географічної, міжнародної, туристичної проблематики.

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с. 2. Мироненко Н.С. Страноведение: Теория и методы. Уч.пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 268 с. 3. Семенов-Тян-Шанский В.П. Район и страна. – М.: Гос.изд-во, 1928. – 311 с. 4. Туристичне країнознавство: країни-лідери туризму. Навч.посібник. – К.:Альтерпрес, 2008. – 436с. 5. Яценко Б.П., Бабарицька В.К. Країнознавство: основи теорії. Навч.пос. – К.: Либідь, 2009. – 312 с.

Надійшла до редколегії 11.10.11